

Finn és magyar névtörténeti megjegyzések*

(Az *Ilona* név történetéhez és egyéb adalékok)

Névtörténeti megjegyzések című korábbi cikkemben már írtam arról, hogy a magyar *Ilona* név, amely nálunk különösen korábban volt gyakori, a finnben szintén előfordul, s nem is a legritkább nevek közé tartozik. A név elterjedését nyilván segítette, hogy asszociációba kerülhet az *ilona* 'örömként, örömmel' közszóval (vö. finn *ilo* 'öröm' + *na* essivusrag). Úgy tudjuk, a finnnekél az *Ilona* nevet először, 1878-ban Antti Jalava (Almberg) magyarbarát finn író, újságíró, a Helsinki Egyetem első magyar lektora adta elsőszülött lányának (a finn *Ilona* névről bővebben és irodalommal l. pl. EERO KIVINIEMI, Rakkaan lapset monet nimet. Espoo, 1982.152; A. MOLNÁR: NÉ 15 /1993/: 237–8). Megemlítem azonban, hogy a finn írók életrajzi lexikonának az 1809-től 1916-ig terjedő időt feldolgozó kötetében szerepel egy Ilona Turunen, akitől Tampereben 1899-ben egy 60 lapos elbeszélés jelent meg, Heleena eli kuinka uskollinen rakkaus palkitaan /Helena, avagy hogyan jutalmazták a hű szerelmet/ címmel. A szerzőről azonban – ellentétben a lexikon általános gyakorlatával – semmilyen adatot nem közölnek, a születés idejét, a családi viszonyokat sem, mert nyilván nem ismerik. Ha ez az Ilona Turunen finn, s nem írói álnevet használt, akkor ő is lehet az első finn Ilona, attól függ, mikor született (vö. Suomen kirjailijat 1809–1916. Toim. MAIJA HIRVONEN. Helsinki, 1993. /SKST 570/).

További adalékként és kiegészítésként még az alábbiakat jegyzem meg. Antti Jalava 1875-ben látogatást tett a budapesti Erzsébet Nőiskolában, az állami polgári tanítónőképző intézetben, ahol vizsgákon is részt vett. Utána az igazgatónő ebédre invitálta, amikor megismerkedett Stetina Ilonával, egy ottani tanítónővel, tanárnővel. Ezt Jalava meg is írja menyasszonyának, Alma Flomannak, tréfásan említve, hogy nincs oka féltékenységre. Később Stetina Ilona Jalaváné jó barátnője lett, és Jalava 1878-ban született lánya ő utána kapta a nevét („... jonka mukaan minullekin annettün nimi” /aki után nekem is nevet adtak/; L. Ilona Jalava, Antti Jalava. Porvoo-Helsinki, 1948. 181; Stetina Ilona fiatalkori szép arcképét l. uo., a 224 l. után). Stetina Ilonában Jalaváék az intelligens, a szakterületét irodalmilag szintén művelő nőt is becsülhették. Ő 1881-ben Sebestyén Gyula tanárhoz, az állami tanítóképző intézetek későbbi szakfelügyelőjéhez és királyi tanácsoshoz ment férjhez, aki számos történelmi, valamint pedagógiai tárgyú közleményt és tankönyvet írt. Sebestyén Gyuláné (Stetina Ilona) aztán szintén írt több tankönyvet, és főleg pedagógiai lapokba cikkeket. 1890-ben pedig a férjétől ő vette át a Nemzeti Nőnevelés szerkesztését. (1903-ig l. Szinnyei, MÍr; vö még: RévLex; PedLex. III. köt. Bp., 1997; Sebestyén Gyula al.).

Korábbi cikkem óta megjelent Budenz és Jalava levelezése (József Budenzin ja Antti Jalavan kirjeitä vuosilta 1875–1892. Toim. VILJO TERVONEN. Helsinki, 1995. /MSFOu 220/). Ebben többek közt olvasható az a Budapesten 1878. február

* Nyelvi és művelődéstörténeti adattár, I. (vö. OTKA T 029146)

17-én kelt levél, amelyben Ilona születéséhez gratulál a kereszta, Budenz József. Budenz, aki szerette és szellemesen alkalmazta is a szójátékot (l. BALASSA: Nyr 1936: 40; A. MOLNÁR: FUD /Folia Uralica Debreceniensia/ 1/1989/: 79) nemcsak a már említett táviratában („olkoon aina ilonanne” /legyen mindig örömtökre!;/ vö. pl.: NÉ 1995: 238), hanem az említett levelében is kihasználja az Ilona „finn jelentése” adta lehetőséget: „Iloista on kuulla, että Herra Teidän perheellistä onnea yhä kartuttaa. Minä toivotan vaan, että se pikku ilontuoja, joka nyt on Teidän perhekuntaanne saapunut, vastaisikin hänen aiotun nimensä suomalaista merkitystä, – ollen Teidän ikuisena Ilonanne. Kun Te nyt suotte hänen, pikku Suomen tytön, olla ainakin nimeltänsä, meidänkin unkarilainen Ilonamme, saa hän sitten aina muistuttaa meidän keskinäistä heimolais-väliä sen ystävällistä laatua.” (/Örömmel hallom, hogy az Úr az Önök családi boldogságát egyre növeli. Én csak azt kívánom, hogy a kis örömhözó, aki most a családjukba érkezett, megfeleljen a neki szánt név finn jelentésének és mindig Ilonájukra-Örömeikre legyen. Amikor most megcsókolják őt, a kis finn leányt, legyen legalábbis a neve folytán a mi magyar Ilonánk-Örömünk is, s így ő mindig emlékeztethet a köztünk lévő rokonságra és annak baráti jellegére;/ l. TERVONEN i. m. 47–8). Aztán arról ír, megtiszteltetés számára, és örömmel (*ilollani*) lesz Ilona kereszta. Ez azonban közelebbi kapcsolatot is jelent, amit a magyarok a *koma* szóval (*komám, komám uram*) jelölnek, ehhez azonban jobban illene a tegezödé, s ezt fel is ajánlja. A levél végén Jalava feleségének, komámasszonynak (*komámasszonyille*) szintén üdvözlét küldi, „uskollinen *komád* /hüségés komád/ J. Budenz” aláírással. Az utóirat pedig magyar nyelvű: „Legközelebb küldök egy kis áldomásra valót”. Két hét múlva Budenz ismét ír, jelzi, hogy az ajándékba küldött tokaji bor a csomag túlsúlya miatt késik. Ugyanakkor megemlíti, mennyire örült a finn kislány *Ilona* nevének Greguss Ágost, Lehr Albert pedig – az ő egyéves fiának szintén Budenz a kereszta – már ki is nézte a kis Jóska számára Ilona Jalavát. Arról szintén hírt ad, hogy Arvid Genetz a feleségével együtt szerencsésen megérkezett Budapestre, s Budenz fontosnak tartja, hogy éppen ő kezdett el a magyarral komolyan foglalkozni. Később viszont nemigen kerültek közelebbi barátságba, Genetz nem szeretett társaságba járni, borozgatni. A nálunk tanulmányúton lévő nyelvtudósna 1877-ben fia született, aki a *Lauri, Árpád* nevet kapta, 1878-ban azonban diftériában Budapesten meghalt (l. TERVONEN i. m. 49, 59, 69).

A magyar *Ilona* név a németbe szintén bekerült, de erről egyelőre bővebb szakirodalmat nem találtam. Csupán azt idézem, ami Karl Paul Das kleine Vornahmenbuch (Leipzig, 1966. 102) című könyvében áll: „Ilona, ungarische Form von Helena, Kurzform Ilka; Koseform Ilonka; ungarische Betonung auf der erster Silbe”. Az *Ilona* névnek a finnben és a németben való meghonosodásához nyilván hozzájárult jó hangzása és könnyen kiejthető volta is (ehhez vö. pl. Kosztolányi Dezső Ilona c. versét, amiben a név hangalakjával játszik el).

Ladó János a Magyar utónévkönyvben azt mondja, hogy a név először *Jelena* formában került hozzánk Vak Béla királyunk szerb felesége révén, s ebből származik az *Ilona*. Ez, a szláv származtatás, s egy szókezdő *je > i* hangváltozás szintén lehetséges (vö. pl. FNEsz⁴ *Illanó* és *Ilosva* al.), de ugyanúgy a vulgáris vagy az egyházi latin *Elená*-ból való származtatás is. Erre van ugyanis messze a legtöbb

korai adatunk, 1231 és 1400 között 135 (L. BERRÁR: Mny. 1951: 181–2, ue: MNyTK. 80. sz.). Egy *Ilena* alakkal kapcsolatban Berrár megjegyzi: „Bár csak ez az egy kétes adat van rá, valószínű, hogy *Elená*-ból, esetleg a szláv *Jelená*-ból *Iléná*-n keresztül lehetett illeszkedéssel *Ilana* stb.”. Melich, aki az *Iloná*-t a szláv kölcsönzések közé sorolta (NyK. 1904: 34), később úgy nyilatkozott, hogy az a vulgáris, illetve az egyházi latin *Elená*-ból való átvétel, s a közbülső *Elona* alak több, kódexbeli előfordulására is utalt (Mny. 1911: 239–40; 1940: 152). Bárczi (Htört. 76) az *Iloná*-t a zártabbá válás esetei között említi (vö. *Elena*). Az *Elena* alak van meg például a MargL-ban (75, 287), Drágffy János nyugtája 1514-ben „sen *Jlonason* napyan” kelt, 1526-ból pedig „*Elena* priorissa” levelét ismerjük a nyulakszigeti kolostorból. Ő Bocskay Ilona, akit *Ilkó*-ként is említenek (HEGEDŰS-PAPP, KL. 30, 62). A „latinos” *Elena* alak az egyházi használatban tovább kitartott. Balassi Bálint „Keserítette sok bú és bánat az én szívemet” kezdetű, bizonyára 1577-ben írt udvarló versében a versfők Krusith Ilona nevét adják (KRVSJT ILONA). Stb.

Névtani szempontból igen érdekes, hogy finn keresztnévek nagy számban vannak Namíbiában is. Ennek az a magyarázata, hogy a Suomen Lähetysseura, amit leginkább Finnországi (Kül)missziói Társaságnak fordíthatnánk, Namíbia északi részén Ovambóföldön (Ovambóföldön, Amboföldön) folyamatosan, aktívan és eredményesen munkálkodott és munkálkodik. A missziót a kezdetektől fogva, 1870-től végezték, és hosszú ideig csak ők. A néger lakosság így mind a kereszténységgel, mind az európai kultúrával elsősorban a finnek közvetítésével és segítségével ismerkedett meg. És ez a keresztnéveiken szintén tükröződik. A finn keresztnévanyag sehol nem épült be úgy egy idegen kultúrába, mint Észak-Namíbiának az ovambók lakta területén. Ovambóföld keresztnévanyagára a bibliai és az európai, különösen a finnből átkerült nevek a jellemzők, noha anyanyelvi eredetű neveik szintén vannak. „Eldugott ovambó falvakban is megeshet, hogy az emberrel afrikai Ainók, Tuulikkik, Toivók és Vilhók jönnek szembe”. Az idézet Minna Saarelma-Maunumaa „Kun Nangulasta tuli Aino Johanna. Eurooppalaistumisen vaikutus Namibian Ambomaan henkilönnimistöön 1883–1993” /Amikor Nangulából Aino Johanna lett. Az európaizálódás hatása a namíbiai Ovambóföld személynév-rendszerére 1883–1993/ című igen alapos és érdekes tanulmányából való amiből e témában az eddigi és az ezutáni információk is (l. Nimet, aatteet, mielikuvat. Toim. EERO KIVINIEMI, SARI MUSTAKALLIO. Helsinki, 1996. 99–238. /Kieli 11/). A finn egyház, a finnek gazdaságilag és kulturálisan is jelentős segítséget nyújtottak és nyújtanak Ovambóföldnek, Namíbiának. Tanítóképzőt, bentlakásos fiú- és leányiskolákat, lelkészképzőt, kórházat alapítottak. 1877-re megalkották és nyomtatásban is megjelentették a ndonga nyelv ábécéjét. Az Új Testamentumot 1903-ban, az egész Bibliát 1954-ben adták ki ezen a nyelven. A finnek jelenleg is közreműködnek például a namíbiai egészségügy, az oktatás, a vízgazdálkodás és a geológiai kutatások fejlesztésében. Namíbia függetlenné válásakor az ENSZ-főtitkár ottani különmegbízottja Martti Ahtisaari, a jelenlegi finn elnök volt. (Ovambóföldön és egész Namíbiában akkor több gyerek ő utána kapta a nevét.) Amikor 1996-ban Helsinkiben jártam néhány namíbiai diákkal, kutatóval is találkoztam. Ők ott általában angolul beszéltek, finnül csak keveset tudtak, illetve egy

vagy kettő tudott jól. A szaunában beszélgetve az egyik ösztöndíjas elmondta, hogy az egyházi zenének a népzeneire tett hatását tanulmányozza mégpedig azon az anyagon, amit annak idején a finnek az ő nagyapjától gyűjtöttek, majd Finnországba hoztak.

Megemlítem, hogy Észak-Namíbiában a finnek az igen elmaradott körülmények közt élő busmanok között szintén végeznek missziói munkát, ha ez nem is volt olyan kiterjedt, mint a szomszédos ovambó földi. Ebben a tevékenységükbe Tuulikki Jantunen tanítónő misszionárius Pähkinänsydän című kis, magyarul is olvasható könyve ugyancsak bepillantást nyújt (Dióbél-ország. Ford. N. SEBESTYÉN IRÉN. Bp. 1971). A útleírásban említett csekélyebb számú helyi keresztnév között több a busman nyelvű, de bibliai eredetűek (Elia, vö. 1 Kir 18/39 stb., Erasztusz, vö. ApCsel 19/22, Róm 16/23, Kornéliusz, vö. ApCsel 10) és finnek (Rauha, Vieno) stb. szintén vannak. A példákban a bibliai eredetűek férfi, a finnek női nevek. SAARELMA-MAUNUMAA tanulmányában (i. m. 181) ugyancsak olvasható, hogy Ovambó földön olyan bibliai keresztnévek is vannak, amelyek Európában igen ritkák (Erasztusz, Fesztusz stb.).

Namíbiában a lakosság 80%-a keresztény. A többiek elsősorban a hagyományos törzsi vallásokat, hiedelemrendszereket követik. Az evangélikusok 671000-en vannak, közülük több mint 470000-en a finnek munkájának köszönhetően. A lakosság száma 1993-ban körülbelül 1600000 volt. Az ovambó földi anyakönyveket a finnek, majd az általuk kinevelt papok is finn módszer szerint vezették, alaposan. Ezt az afrikai viszonylatban kivételesen jó anyagot egy tervmunkában finn és namíbiai együttműködéssel mikrofilmre vették, és Finnországba is elvitték. Saarelma-Maunumaa a hét legrégebbi egyházközségből háromnak (Elimin, Okahaon, Oshigambon) választotta ki az anyagát. Ezek különböző ovambó törzsek területén vannak és az egész ovambó névanyagot jól reprezentálják. A sokoldalú, statisztikákat is tartalmazó feldolgozás az 1913 és az 1993 közt minden ötödik évben megkereszteltek (tehát 1913 után 1918, majd 1923 jön; stb.), összesen 10920 személy keresztnéveit vizsgálja. Ami pedig most minket leginkább érdekel, az, hogy az említett anyagban az Ilona név 14-szer fordul elő első, egyszer pedig második keresztnévként (i. m. 200). S jelezve van még, hogy a misszionáriusok között is volt(ak) *Ilona* nevű(ek). Ez mintául szolgálva szintén támogathatta a névadást esetenként keresztszülőség folytán is.

Stetina Ilona tanárnőtől tehát így vezet a „nevek útja” Afrika délnyugati részébe, Namíbiába.

A. MOLNÁR FERENC